

נזקים והשפעות של התעללות

1. מבוא

העדר ידע מחקרי וקליני בנושא מקשה על הסקת מסקנות ברורות בדבר אופיין של השפעות ייחודיות של התעללות בקרב אנשים עם מוגבלות, בעיקר בשל העדר עדויות ודיווחים מתועדים של הקרבנות (Westcott, 1993). יש חוקרים הטוענים כי טראומת הפגיעה מחריפה בעיות אצל נפגע עם מוגבלות, כגון: בעיות בדיבור, קשיים תפקודיים ובעיות התנהגותיות (Gorman-Smith & Matson, 1992; Burke & Bedard, 1995 Bowers & Veronen, 1993). קיימות השפעות ייחודיות של התעללות בילדים עם מוגבלות. במקרים של התעללות מינית נצפו הבדלים משמעותיים, שהיו קשורים לתגובות ולהערות מיניות לא הולמות, לנסיגה רגשית והתנהגותית, להתנהגות של פגיעה עצמית ולתגובות שאינן רגילות כלפי הבית והמשפחה. הלוח הבא ממחיש את ההבדלים בהשפעות של התעללות מינית בקרב ילדים עם מוגבלות וללא מוגבלות (Mansell & Sobsey, 2001).

ההשפעות של התעללות מינית ושכיחותן בקרב ילדים עם מוגבלות התפתחותית וללא מוגבלות (באחוזים מתוך קבוצת הילדים שעברה התעללות מינית במחקר)

השפעות ההתעללות	אנשים עם מוגבלות התפתחותית	ללא מוגבלות
התנהגות אגרסיבית	58	47
הערכה עצמית ירודה	53	51
כעס לא הולם	51	35
תחושה לקויה של ביטחון אישי	44	14
סיוטים	42	37
מעט ידע או חוסר ידע בחינוך מיני	30	0
תגובות והערות מיניות לא הולמות	30	9
רגרסיה	30	21
מיעוט חברים	30	19
מושפע בקלות	28	12
נסיגה לילדות	26	7
פגיעה עצמית	26	7
תגובות לא רגילות כלפי הבית והמשפחה	26	5
הזנחה או ניקוי עצמי מוגבר	19	0

השפעות ההתעללות	אנשים עם מוגבלות התפתחותית	ללא מוגבלות
נסיגה קיצונית: בבית הספר, בעבודה, בטיפול	14	0
הזנחה	14	0
שימוש באלכוהול	0	14
מיעוט חברים	30	19

2. נזק ראשוני

נזק ראשוני הוא טראומטי ואינו חולף. השפעתו משתקת את הסתגלותו לחיים של האדם הנפגע. הטראומה הנפשית שהוא חווה, ובשמה האחר - הפרעת לחץ פוסט-טראומטית, מתבטאת בסימפטומים רבים. חלקם קשורים לדריכות, לציפייה מתמדת לסכנה שיפלוש לעולמו של הנפגע הרגע הטראומטי, המפריע בלי הרף את שגרת החיים הרגילה, וחלקם קשורים לצמצום הטראומה. סימפטומים נוספים קשורים למצבי התנתקות, דיסוציאציה והזדקקות לסמים ולאלכוהול. שתי התגובות המנוגדות לסכנה, פלישה וצמצום הן אולי האופייניות ביותר לסימפטומים פוסט-טראומטיים. הן מונעות למעשה אינטגרציה של האירוע הטראומטי וגורמות לאי-יציבות המחריפה את תחושת חוסר הישע (הרמן, 1994).

השפעתה של הטראומה הנפשית בעקבות התעללות באנשים עם מוגבלות נמשכת לאורך זמן רב, וגם אם נדמה ששככה, החוויות עלולות להתעורר אפילו שנים לאחר האירוע עקב תזכורות מן הטראומה המקורית. אנשים, בין אם הם אנשים עם מוגבלות ובין אם הם ללא מוגבלות, מגיבים באופן שונה להתעללות. חוקרים איתרו גורמים היכולים להסביר את השונות הזאת (הרמן, 1994; Hopper, 2003). בין הגורמים:

- **אופי האירוע** - זהו הגורם המשפיע ביותר על הנזק הנפשי.
- **הגיל שבו התרחשה ההתעללות** - ככל שההתעללות התרחשה בגיל צעיר יותר, כך ההשפעה קשה יותר.
- **מי הפוגע** - ככל שההתעללות בוצעה בידי אדם מוכר יותר לנפגע, והוא בטוח בו, כך ההשפעה קשה יותר.
- **האם הנפגע סיפר למישהו על ההתעללות, ומה הייתה תגובתו** - הטלת ספק, התעלמות, האשמה ובושה יכולים למנוע מהנפגע לספר על מה שקרה לו.
- **משך הזמן של ההתעללות** - ככל שההתעללות מתמשכת יותר וכרונית, כך השפעותיה קשות יותר והשלכותיה ארוכות טווח יותר.
- **מספר הפוגעים** - ככל שמספר הפוגעים הוא רב יותר, כך השלכות המעשה על הנפגע חמורות יותר.
- **שימוש בכוח גופני** - ככל שקיים שימוש רב יותר בכוח גופני במהלך ההתעללות, כך הנזק רב יותר.
- **חוסן גופני ונפשי** - גורם זה ממתן ומחליש את השפעת הטראומה ומשפר את ההתמודדות ואת הסתגלות.

- **קיומם של קשרי גומלין ויחסי גומלין ותמיכה** - גורם זה ממתן את השפעות ההתעללות.
- **קיומן של אסטרטגיות התמודדות תכליתיות** - גורם זה ממתן את השפעות ההתעללות.

התעללות כרונית בילדות מתרחשת כשהנפגע מצוי וחי באווירה של אימה, פחד מאלימות, חוסר ישע ואיומים. טראומה חוזרת ונשנית המתרחשת בילדות מעצבת את האישיות ומעוותת אותה. הסתגלות לאווירת סכנה מתמדת דורשת דריכות מתמדת. ילדים הגדלים בסביבה מתעללת מפתחים יכולת לגלות סימני התראה על תקיפה. כשהם מבחינים באותות סכנה, הם מנסים להתגונן על-ידי התחמקות או פיוס.

משימתם הקיומית של ילדים נפגעי התעללות היא לשמור על קשר ראשוני עם הוריהם על אף שקיימות ראיות יום-יומיות לרשעוּתם. לצורך זה הם משתמשים במגוון רחב של הגנות נפשיות החוסמות את דרכה של ההתעללות אל התודעה ואל הזיכרון. נוח להם להאמין שההתעללות לא התרחשה. הם שומרים על ההתעללות בסוד מפני עצמם, וזאת, באמצעות הכחשה גמורה.

"...כילד לא יכולתי לספר שאמא התעללה בי. היא הכתה בפניי, כיבתה בדלי סיגריות על גופי - והיא אפילו לא עישנה. קודם לא ידעתי שהמעשה היה רע. רק עכשיו החלטתי לספר... מדוע לא סיפרתי? כי חששתי מה יקרה אם אספר. האמנתי שיפגעו בי ובמשפחה שלי אם אספר. גם היום אני עדיין חושש" (עדוּתו של גבר לקוי למידה, מתוך: Westcott, 1993).

סביבה של התעללות כרונית:

- מחזקת את **האשמה העצמית**, את **רגשות הזעם** והתוקפנות ואת הרגשת הרוע הפנימי.
- הילד מטפח לעצמו **זהות מוכתמת**, בעלת סטיגמה, לוקח אליו את הרוע של מענהו ושומר בדרך זו על הקשרים הראשוניים עם הוריו.
- הואיל שהרגשת **הרוע הפנימי** היא ששומרת על היחסים, הילד אינו מוותר עליה בנקל, והיא נעשית **חלק קבוע** ויציב במבנה אישיותו, גם לאחר שההתעללות נפסקת.
- סביבה מתעללת **משבשת את הוויסות העצמי** של הגוף.
- **מחזורים ביולוגיים נורמליים** של שינה וצורות **משתבשים**, כמו גם מנגנוני אכילה וסילוק פסולת מן הגוף.
- גם **הוויסות הנורמלי של מצבים רגשיים משתבש**, והרגשות מתלכדים לכלל הרגשה של בלבול, סערת נפש, ריקנות ובדידות מוחלטת.
- **פגיעה עצמית**, יצירה מכוונת של שלשולים והקאות, התנהגות מינית כפייתית, חשיפה לסכנות, שימוש בסמים פסיכו-אקטיביים - כל אלו הם אמצעי הרגעה לביטול אותן תחושות וליצירת מצב פנימי של רווחה ונינוחות, ולו לזמן קצר.

החוקרים פינקלהור ובראון (Finkelhor & Browne, 1985) בנו מודל המסביר את ההשפעות שיש להתעללות בכלל ולהתעללות מינית בפרט על ילדים. המודל בנוי מחמש דינמיקות מחוללות טראומה:

1. מיניות טראומטית - תהליך של מיניות טראומטית מביא עמו עיסוק אינטנסיבי, ולעתים כפייתי, באוננות, משחק מיני כפייתי וידע בתחום המיני שאינו תואם את גילו של הנפגע.

2. בגידה - הבגידה מביאה עמה תחושות של אכזבה עמוקה, רצון עז להחזרת אמון ותחושת ביטחון, עוינות וכעס כלפי בן המשפחה הפוגע וחברי המשפחה האחרים, חוסר אמון וקשיים בבניית מערכת יחסים זוגית ונישואין

3. החלשה וחוסר אונים - תחושת חוסר אונים וחוויות של פחד וחרדה משקפות את חוסר היכולת לשלוט באירועים הפוגעים המתבטאת בסיוטים, בפוביות, בפרנויות-יתר ובתלונות סומאטיות הקשורות לחרדה.

4. אבדן כוחות - הפגיעה בתחושת המסוגלות ובכישורי ההתמודדות. חוויה זו של חוסר יכולת יכולה להשתקף גם בבעיות למידה, בבריחה ובקשיים בתחום התעסוקה.

5. תיוג - תהליך התיוג מביא עמו תופעות של בידוד, שימוש בסמים ובאלכוהול, נטייה לפעילות עבריינית, התנהגות של הרס עצמי וניסיונות אָבדניים.

אנשים עם מוגבלות נפגעים גופנית, רגשית, פסיכולוגית ומינית גם בבגרותם. לפגיעתם יש השלכות גופניות, רגשיות, חברתיות והתנהגותיות (Mansell & Sobsey, 2001; 1998; Murphy et al., Strickler, 2001).

כאשר נפגע התעללות עם מוגבלות או ללא מוגבלות שבגר מבקש לבנות חיים חדשים ולכונן עצמאות ואינטימיות, הוא שב ונפגש עם הטראומה. הוא מתקשה להגן על עצמו ביחסים אינטימיים וגם מצוי בסיכון גבוה לשוב ולהיות נפגע גם בבגרותו. נפגעי התעללות בילדות נוטים להיות קרבתנים או להזיק לעצמם יותר מאשר לפגוע באחרים. בניגוד לדעה הרווחת בדבר "מעגל התעללות רב-דורי", רובם המכריע של נפגעי התעללות אינם מתעללים בילדיהם ואינם מזניחים אותם. אנשים מבוגרים עם מוגבלות גופנית וקוגניטיבית אשר נפגעו בילדותם סיפרו במהלך שיחות אישיות על חששם שמא יפגעו בילדיהם כפי שהם עצמם נפגעו כשהיו ילדים. בדיקת הספרות המחקרית מגלה אמנם יש אמת מסוימת בהנחה שפגיעה היא מעגלית, אך אין קשר סיבתי ישיר בין היותו של אדם נפגע להיותו פוגע (Westcott, 1993).

החוקרים מנסל וסוסבי (Mansell & Sobsey, 2001) טוענים כי להשפעות של התעללות מתווספים מספר אתגרים חברתיים ופסיכולוגיים המשפיעים על הסתגלותו של אדם בוגר בעל מוגבלות והמשתנים לאורך מהלך החיים ומושפעים על-ידי המשפחה, ההקשר החברתי וקשיי ההתמודדות הקשורים למוגבלות עצמה. רוב ההשפעות המדווחות נעות בטווח שבין השפעה מינורית להשפעה חמורה, בדומה לטווח בקרב האוכלוסייה הכללית. חוקרים מצביעים על קשיים בבניית יחסים ובבניית קשרים בין-אישיים, במיוחד בפיתוח אמון, כמאפיינים את מרביתה של אוכלוסיית בני הנוער והבוגרים עם מוגבלות שנפגעו בכל אחד מסוגי התעללות (Mansell & Sobsey, 2001; Westcott, 1993; Cruz et al., 1998).

3. נזק משני

חשיפת דבר התרחשותה של התעללות מובילה במקרים רבים למעורבותם של אנשי מקצוע ושל סוכנויות וארגונים רבים (בית ספר, לשכה לשירותים חברתיים, טיפת חלב, הוסטל, מקום עבודה מוגן, פנימייה, בית, משטרה ועוד). גישות לא מקצועיות של גורמים אלה עלולות ליצור קונפליקטים ביניהם והתערבויות לא מתואמות עלולות להגביר את הטרומה.

נזק משני יכול להתרחש בארבע רמות (פרניס, 1995):

1. **הטלת סטיגמה חברתית** - ילדים, בני נוער ובוגרים עם מוגבלות ובני משפחותיהם עלולים לסבול מסטיגמה חברתית עקב חשיפת ההתעללות ותגובות השכנים, בית הספר או החברים הבאות בעקבותיה.
 2. **טראומה משנית בתהליך בין-מקצועי** - הכוונה לקונפליקטים מוסדיים מבניים ולקונפליקטים בין נציגים המשפיעים על הנפגע ועל משפחתו, כמו קונפליקטים בין המערכת המשפטית לבין הצרכים הפסיכולוגיים וההגנתיים של הקרבנות.
 3. **טראומה משנית בתהליך משפחתי-מקצועי** - זאת, כתוצאה מנקיטת התערבות מוטעית, כמו ענישה או הגנה במקום גישה תרפויטית.
 4. **טראומה משנית בתהליך משפחתי** - כאשר אין מאמינים לנפגע ומכחישים את דבר ההתעללות, הדבר עלול לגרום נזק משני לנפגע, כמו במקרים שבהם הוא הופך לשעיר לעזאזל של המשפחה או במקרים שבהם מענישים אותו או מאשימים אותו בכל בעיות המשפחה שנגרמו כתוצאה מחשיפת ההתעללות.
- חשוב מאוד שהסוכנויות והארגונים המתערבים יתאמו ביניהם את התגובה לחשד להתעללות ולאירועי התעללות כדי למנוע נזק משני. גישות לא מקצועיות עלולות ליצור קונפליקטים בין אנשי מקצוע ובין הארגונים השונים ולהגביר את הנזק שבהתעללות.